

Marija Malbaša

MUZEJI, BIBLIOTEKE I ARHIVI U SLAVONIJI I
NJIHOVA POVEZANOST

Kako su teme predviđene programom ovoga skupa međusobno vrlo bliske, neizbježno je da se pojedini elementi u referatima moraju ponavljati. Molim zato da se to uvaži, ako ja govoreći o bibliotekama i arhivima i o njihovoj povezanosti s muzejima moram najprije govoriti o muzejima, iako su po programu već dva referata prije ovoga mojega posvećena muzejima na području Slavonije.

Mala brošura koju je 1974. god. izdala Podružnica za Slavoniju Muzejskog društva Hrvatske lijepo nam alfabetskim redom navodi muzeje, muzejske zbirke i galerije s podacima o godini osnutka, o statusu, o nazivu zbirke i odjela itd. Vidimo da taj broj nije malen, jer osim galerija o kojima ja ovdje neću govoriti, navedena su 22 muzeja, muzejskih zbirki, spomen-muzeja kao i spomen-područje Jasenovac. Vremenski raspon u kojemu su sve te ustanove nastale obuhvaća jedino stoljeće: Muzej Slavonije kao najstariji osnovan je 1877, te će uskoro slaviti svoju stogodišnjicu, a Muzej u Našicama kao najmlađi osnovan je 1974. godine. U prvih pedesetak godina osječki muzej je bio jedini u ovim stranama, jer je požeški osnovan 1924., a brodski 1934. Većina ih ima status muzeja, no imamo i takovih koji su u sklopu Narodnog sveučilišta ili pod rukovodstvom Društva prijatelja starina, dok su Dijecezanski muzej, Muzejska zbirka u Šarengradu i Zbirka Brlić tretirani kao privatni muzeji s pravom javnosti. Svi naši muzeji su kompleksnog karaktera, osim Muzeja radničkog pokreta i narodnooslobodilačke borbe u Slav. Brodu i Dijecezanskog muzeja kao crkvenog muzeja, a nastali su većinom i počeli djelovati kao male zavičajne zbirke koje su se postepeno proširivale, rasle i obogaćivale i svoj djelokrug zatim protezale i na šire geografsko područje, što se kasnije onda i izražavalo u samom nazivu. Danas imamo Muzej Brodskog Posavlja, Muzej Požeške kotline, Muzej Đakovštine, Muzejsku zbirku Valpovštine. Muzej u Osijeku već od 1946., dakle odmah iza oslobođenja, dobiva naziv Muzej Slavonije, jer u svojoj koncepciji sadrži regionalni aspekt te obuhvaća cijelu Slavoniju ne zadirući pri tome u kompetence ostalih područnih ili gradskih muzeja ili zbirki.

Kao kompleksni muzeji zavičajnog tipa koji svaki pokriva određeno područje, ti muzeji sakupljaju, odnosno obuhvaćaju u svojim zbirkama prije svega arheološki materijal sa svoga terena, zatim historijski, kulturnohistorijski, etnografski kao i materijal iz narodnooslobodilačkog rata i radničkog pokreta. Većinom svi imaju i nešto umjetnog obrta, namještaja, slika, umjetnina, predmeta i dokumenata vezanih uz društveni

i kulturni život mjesta, uz pojedine ličnosti, uz razvoj obrta ili industrije, školstva itd. a razmjerno malo je zastupan prirodoslovni materijal, zapravo ga ima samo manji broj ustanova.

Iz ovog sumarnog nabrojanja elemenata koji su manje više zajednički svim našim kompleksnim muzejima zavičajnog tipa naravno ne treba zaključiti da su oni šablonizirani - naprotiv - oni su jako razlikuju jedni od drugih upravo po tome što svaki odražava specifičnost svoga terena, što svaki ima naglasak na drugoj grani ovisno o geografskim, etnološkim, historijskim, ekonomskim i kulturnohistorijskim osnovama na kojima počiva i iz kojih je nikao.

Veličina i značaj pojedinih zbirki unutar jednoga muzeja vrlo su različiti, a to ne ovisi samo i isključivo o terenu, odnosno o bogatstvu nalaza i mogućnostima njihova pribavljanja, već i o struci i sklonostima kustosa koji u pojedinim muzejima rade ili su radili, a naravno i o financijskim faktorima, kada se radi o otkupima ili o iskapanjima i istraživanjima. Danas su već rijetki slučajevi velikih darova koji mogu postati temelj jedne zbirke ili čitavog muzeja, kao što je to bio slučaj s osječkim muzejem, jer se ovaj temelji na poklonima donatora Sedlakovića, Nubera, Zuckera itd. Ipak mi na terenu Slavonije imamo i iz nedavne prošlosti jedan primjer ovako velikog poklona kojim je osnovana vukovarska Galerija odnosno Zbirka Bauer u toj galeriji. Ponegdje su pojedine zbirke ili istorodne zbirke toliko velike da sačinjavaju odjele muzeja kao npr. u Osijeku, gdje u Muzeju Slavonije postoji arheološki, numizmatički, historijski odjel, zatim odjel umjetnog obrta s namještajem, staklom i porculanom, etnografski odjel i NOB s oružjem, dokumentima i fotodokumentacijom, a u Vukovaru postoji kao posebni odjel Gradskog muzeja Spomen-muzej II kongresa, zatim Galerija i Arhiv.

Stalni postav ili stalne izložbe prezentiraju u svakom muzeju ono što je najvrijednije i najkarakterističnije, ono što je specifično za mjesto ili područje, ono čime su jedna historijska epoha ili jedan period najizrazitije predočeni, zatim pojave i događaje koji su značajno uplivali na oblikovanje životnih tokova toga područja.

Svi, ili gotovo svi naši muzeji, boluju od pomanjkanja prostora, iako se mora priznati da je ipak stanje zadnjih godina znatno poboljšano. Međutim, muzeji imaju znatno više vrijednog i interesantnog materijala što ne mogu izložiti u stalnom postavu, stoga organiziraju povremene tematske izložbe da barem nešto od tog skrivenog blaga s vremena na vrijeme izađe na svjetlo dana.

Posebnu kategoriju materijala u muzejskom inventaru ili fundusu predstavljaju knjige, odnosno biblioteka. O potrebi dobro snabdjevene i opremljene biblioteke koja će raspolagati barem s glavnom stručnom literaturom za struke zastupane u tom muzeju, suvišno je i govoriti, jer je to *conditio sine qua non* - bez toga je nemoguće bilo kakav stručni ili znanstveni rad, a

stručna i znanstvena obrada muzejskog materijala sačinjava dio osnovne djelatnosti i namjene muzeja. Ali baš u činjenici da su naši muzeji kompleksnog karaktera leži i veliki problem snabdjevenosti biblioteke stručnom literaturom. Jasno je da će se biblioteke većinom ograničiti ili specijalizirati za jednu ili dvije grane, one koje su i po materijalu u muzeju najjače zastupane. Gledajući stručni dio biblioteka po našim muzejima vidimo da je najbolje zastupana arheologija, zatim povijest i etnografija, a u novije vrijeme i literatura za NOB i radnički pokret. Numizmatička literatura, povijest umjetnosti, umjetni obrt, kulturna povijest i sl. već su znatno manje zastupane.

Biblioteke u muzejima, specijalno u muzejima izvan republičkih centara, imaju osim opskrbljivanja stručnjaka i zainteresirane publike stručnom i znanstvenom literaturom još i drugi zadatak što spada u osnovnu djelatnost muzeja i od muzejske biblioteke stvara muzejski odjel. To je prikupljanje svega što je pisano o tome mjestu ili kraju, o istaknutim ličnostima koje odavle potječu ili su ovdje djelovale, o književnicima, umjetnicima, o spomenicima kulture, o prirodi i privredi toga kraja itd. Tako će se prikupiti građa za lokalnu povijest u svim vidovima, a kako se radi o knjigama i tiskanom materijalu uopće, to je tome materijalu mjesto u biblioteci. Ovamo spadaju i lokalne novine i časopisi koji su ovdje izlazili, i knjige koje su u tome mjestu tiskane, a također i tzv. sitni tisak razne tiskalice, formulari, pozivnice, čestitke, osmrtnice, računi, programi koncerata, kazališnih predstava, zabava i sl. Sve je to dragocjena građa koja se može mnogostruko iskoristiti, jer pruža najrazličitije informacije.

Treću kategoriju knjiga koje treba da uđu u muzejsku biblioteku sačinjavaju one knjige koje obično stižu u muzeje kao pokloni iz starih privatnih biblioteka, eventualno otkupom kakove ostavštine ili ih je spasio kakav kustos na prašnjavom tavanu prije odlaska u otpad. Takove knjige imaju svoju spomeničku vrijednost, jer govore o duhu svoga vremena, što je za svakog historičara interesantno, a govore i o krugu interesa, o stepenu obrazovanja i kulture onih pojedinaca ili društvene klase iza kojih su te knjige zaostale. Za muzejskog bibliotekara svaka je knjiga spomenik kulture bez obzira na njezin sadržaj ili materijalnu vrijednost. To ipak ne znači da se baš ništa ne smije eliminirati, no pri tome treba biti oprezan, jer koješta što se nama danas čini nepotrebnim balastom, može kojoj generaciji u budućnosti biti vrlo interesantno i informativno. Knjige dakle treba tretirati kao ostali muzejski materijal: što su starije, to su vrednije i interesantnije!

U anketi o stanju biblioteka u Hrvatskoj koju je 1966. godine pokrenulo Društvo bibliotekara Hrvatske a rezultate objavilo u knjizi: Biblioteke u Hrvatskoj, Zagreb 1968., svrstane su biblioteke naših slavonskih muzeja u stručnu grupu 93/99, što u decimalnoj klasifikaciji označuje grupu povijesti. Kod tog određivanja struke shvaćena je povijest u

najširem mogućem smislu. U tom popisu figuriraju biblioteke muzeja u Vinkovcima, Vukovaru, Slav.Brodu, Đakovu i Osijeku, dok nema Slav.Požege, koja sigurno nije dostavila svoje podatke. Brojčane podatke ne iznosim, jer su danas već zastarjeli, no nešto što se od onda još nije promijenilo, je činjenica da samo muzejska biblioteka u Osijeku ima stručnog bibliotekara, dok u ostalima rade pored svojega redovnog posla kustos ili administrativno lice. Stiješnjeni prostor u muzejima odražava se naravno i na smještaju biblioteka: stručna i priručna literatura nalaze se obično u ormarima ili na policama u radnim sobama kustosa, a ono ostalo uskladišteno je ili zapakovano kojekuda tako da se praktički većinom ne može koristiti, kako je to slučaj npr. u Slav.Brodu i u Vinkovcima. Taj dio biblioteke ili bolje reći zbirke knjiga, nije obrađen.

Dozvolite mi da se ovdje malo zadržim na biblioteci Muzeja Slavonije kao primjeru muzejske biblioteke prema gore istaknutoj koncepciji. Ona je sticajem prilika doduše prerasla uobičajene okvire, ali je zadržala osnovne smjernice svoje koncepcije. Počeci muzejske biblioteke sižu u vrijeme osnivanja samoga muzeja, jer je Franjo Sedlaković zajedno sa svojom numizmatičkom i arheološkom zbirkom poklonio i svoje stručne knjige. Numizmatika i arheologija dosta su dugo ostale dvije osnovne grane koje je gajio muzej, a u skladu s time i provodio svoju nabavnu politiku stručne literature.

Javne biblioteke tada u Osijeku nije bilo, pa su češće građani poklanjali svoje stare knjige muzeju. Ali je muzej zarana počeo skupljati knjige u kojima je riječ o Osijeku ili o Slavoniji, ili takove koje su u Osijeku tiskane ili koje su pisali Osječani, isto tako i osječku periodičku štampu. Zbirka tzv. Essekiana je jedinstvena i predstavlja vrlo vrijedan dio biblioteke i vrlo važan izvor za povijest Osijeka i Slavonije u najširem smislu.

Najviše se biblioteka povećala za vrijeme rata i poslije rata, kada je postala kao neki sabirni centar za knjige. No za vrijeme rata pohranjena je u muzeju, a kasnije predana muzeju u trajno vlasništvo, biblioteka bivše klasične gimnazije, jer se Nijemcima morala isprazniti zgrada. Još je pred sam rat došla u posjed muzeja poklonom biblioteka osječkog advokata Hermanna Weissmanna. Ta je biblioteka sačuvana kao cjelina kao i bivša gimnazijska a također i biblioteka Normann iz Valpovačkog dvorca koja je akcijom KOMZE spašena od razvlačenja i predana na čuvanje, odnosno u vlasništvo Muzeju Slavonije. No došlo je u muzej još mnogo drugih knjiga najrazličitijih struka i kategorija iz privatnih kuća, iz rasformiranih nadležstava i ustanova, uređ itd. Iz te mase knjiga vršena je selekcija i u kataloge uvršteno ono što se smatralo da ima kulturno-historijsku, literarnu, stručnu ili dokumentarnu vrijednost i što bi i širem krugu izvan muzejske struke moglo služiti u nekom stručnom i znanstvenom radu. Tako je muzejska biblioteka postala znanstvena biblioteka, naravno ne za sve struke, već usmjerena uglavnom na humanističke grane.

Ponavljam da su bez obzira na sadržaj kompletno sačuvane i kao cjeline obrađene Weissmannova, gimnazijska i Normannova biblioteka, jer one baš kao takove cjeline predstavljaju dokument svoga vremena i spomenik kulture svoje vrsti. Dozvolite mi da uzgred iznesem samo glavne karakteristike ovih cjelina u muzejskoj biblioteci. Weissmannova biblioteka sadrži mnogo pravničke literature, razne leksikone, standardna djela iz svjetske povijesti, iz povijesti umjetnosti, nešto domaće i svjetske književnosti, časopisa, dosta judaica i ponešto bibliofilskih rariteta. B i b l i o t e k a k l a s i č n e g i m n a z i j e pored tekstova latinskih i grčkih klasika u svim mogućim izdanjima i s najrazličitijim komentarima sadrži priručnu literaturu za nastavu svih predmeta, mnogo časopisa stručnih i književnih, izdanja raznih akademija i naučnih društava, izdanja JAZU, mnoga djela za studij slavenske filologije, klasične i moderne historije, itd. Noviji dio biblioteke vraćen je poslije rata ženskoj gimnaziji koja je bila nasljednik inventara klasične gimnazije. N o r m a n n o v a b i b l i o t e k a je primjer feudalne biblioteke: heraldika, plemićki kalendari i šematizmi, historije vladalačkih kuća, politička literatura, stručna literatura za šumarstvo, poljoprivredu, konjogojstvo, lovstvo i sl., a drugi dio biblioteke predstavlja zbirka starih knjiga, plodovi bibliofilskog sakupljanja kroz više generacija; izdanja 16. stoljeća, oko 80 naslova, stara medicinska literatura 16., 17., 18. stoljeća, mnogo teaterske literature, a u novijem dijelu mnoga divot-izdanja umjetničkog karaktera itd. Tu se nalaze i note iz ostavštine Karla Prandau-a. Inkunabula i rukopisa nema. Prema katalogu koji je stigao u muzej zajedno s knjigama vidi se da je biblioteka prilično kompletno sačuvana. Kako je to jedini u Slavoniji tako kompletno sačuvani primjer feudalne biblioteke, to ona predstavlja vanredno bogat i interesantan izvor za proučavanje ekonomskog stanja, kulturnog nivoa i intelektualnih preokupacija našeg slavenskog plemstva.

Od kada je muzej ponovno pokrenuo 1954. godine izdavanje svojega glasila Osječki zbornik počela je i akcija zamjene publikacija sa istorodnim ili sličnim ustanovama u zemlji i u inozemstvu. Možemo naglasiti da se broj partnera za stalnu zamjenu povećava od broja do broja Zbornika i da je biblioteka do sada primila znatno više knjiga nego je sama davala u zamjenu. Istina, nisu sve te knjige sada za muzejski rad potrebne niti se u muzeju mogu koristiti, ali svakako daju uvid u bogatu izdavačku djelatnost nekih institucija u svijetu, što opet služi za širenje našega vidokruga. Gledajući sa aspekta buduće sveučilišne biblioteke koja se u Osijeku mora formirati, taj će dio fonda muzejske biblioteke tamo naći svoj smisao i svoje mjesto. Putem zamjene muzej je uspio da pribavi suvremenu stručnu literaturu za sve grane svoje djelatnosti, jer moramo priznati da su sredstva za nabavu knjiga uvijek bila jako ograničena i nikako nisu odgovarala potrebama. Kako je za stručni i znanstveni rad u muzeju uvijek potrebna najnovija literatura, ne samo domaća već i strana, to ne bi smjelo doći do zastoja ili zapuštanja te već vrlo dobro uhodane zamjene publikacija.

Do sada je bilo govora samo o bibliotekama u samim muzejima, no imamo mi na području Slavonije i drugih velikih i vrijednih biblioteka u kojima se za sigurno može naći vrlo mnogo knjiga koje bi mogle korisno poslužiti u obradi materijala sabranog u muzeju, bilo kao izvori za nova saznanja, bilo kao nadopuna već poznatih ili naslućenih činjenica. Najveća i najznačajnija je svakako biblioteka djakovačke biskupije koja se sastoji iz više skupina, odnosno biblioteka. To su sjemenišna, dijecezanska, zatim lične biblioteke biskupa Strossmayera i Bäuerleina, fond knjiga iz biblioteke milosrdnih sestara, a to predstavlja približno oko 100.000 svezaka. Biblioteka sjemeništa sada se uređuje, nabavljene su metalne police i kartotečni ormari, pristupa se uređenju novoga kataloga po UDK sistemu. Biblioteku vodi dr Marin Srakić. Po njegovoj informaciji s vremenom će se preurediti i dijecezanska biblioteka, a u sjemenišnoj će se nalaziti centralni katalog cjelokupnog knjižnog fonda. Osnovni ton ovim bibliotekama daje teološka literatura s crkvenom historijom, pravom i filozofijom, a nadopunjava ih historija, umjetnost, klasična literatura, djela potrebna kao dopuna za studij bogoslova i za opću kulturu. Dijecezanska biblioteka u užem smislu nalazi se kao i prije u zgradi biskupije, ali je pretrpana i stoga nepregledna. Postoji i katalog, koji pri svojoj posjeti doduše nisam mogla vidjeti, ali prema kojemu č. sestre ipak mogu pronaći željene knjige. Samo čitanje naslova po hrptovima knjiga može naravno dati samo vrlo fragmentarnu informaciju o sadržaju biblioteke. Primijetila sam tako npr. veliku policu punu francuskih časopisa "Revue des deux mondes" i "Revue des économistes" kao i druga djela za potrebe vlastelinstva, ali sam ugledala i jednu inkunabulu koja nije registrirana kod Badalića. To je Conspectus mundi Hartmanna Schedela iz god. 1483. sa 2000 drvoreza. U prostorijama biblioteke nalazi se i dio biskupijskog arhiva, dok je drugi dio smješten u susjednoj prostoriji u koju se nije moglo ulaziti. Arhiv nije sređen, nalazi se doduše većinom u fasciklima ili svježnjevima, ali nije razvrstan ili obrađen i nema vodića, tako da će još dugo trajati dok će se moći dobiti uvid u taj materijal. Svakako je on od eminentne važnosti za političku, ekonomsku i kulturnu povijest ovoga kraja, ne govoreći o njegovu osnovnom značenju za crkvenu povijest Slavonije. Iz tog arhiva potekla je građa za Šišićevo izdanje korespondencije Rački-Strossmayer, a dr. Spiletak napisao je svoju knjigu "Strossmayer i pape" također na osnovu originalnih spisa iz arhiva biskupske kancelarije. Nije uopće potrebno isticati ove arhive, ali se i tu osjeća pomanjkanje sredstava i stručnih kadrova da se ta građa sredi i opremi naučno informativnim pomagalima. Jedino je utješno da nije ugrožena vlagom, prašine doduše po njoj ima dosta, i da joj ne prijete opasnost rasturanja.

S ove male digresije vraćamo se na biblioteke na našem terenu i to na biblioteke u franjevačkim samostanima.

U Slavoniji i danas ima razmjerno dosta mnogo franjevačkih samostana, iako se njihov broj od 18. stoljeća naovamo smanjio, a nekadanja uloga franjevaca u narodnom životu i njihov utjecaj na kulturni život znatno opao, kada su im oduzete župe i predane svjetovnom svećenstvu, a škole, osobito gimnazije, postale državne. U svoje je vrijeme svaki taj samostan bio prosvjetno i kulturno žarište svojega kraja, jer su prve osnovne, više i visoke škole upravo u franjevačkim samostanima nastale, pa su se ovdje za potrebe škole stvarale i prve biblioteke na području Slavonije. Profesori tih škola bili su često vrlo učenj ljudi, neki od njih i pravi znanstvenici, kao npr. Katančić, Cevapović, Velikanović i drugi, pa su i oni za svoje potrebe pribavljali knjige za ove knjižnice. Franjevački samostani bili su ne samo svjedoci već i sudionici historijskih zbivanja u Slavoniji kroz četiri stoljeća, pa su stoga ove biblioteke od ogromnog značenja za proučavanje kulturne, a napose književne povijesti Slavonije. Nažalost mi premalo znamo o njima i nemamo pregleda o tome što se sve u njima nalazi, jer do sada nisu sistematski proučavane ili obrađene. O bibliotekama u Srijemu pisao je Julije Benešić u "Hrvatskoj" 1906. godine, ali je taj članak praktički nedohvatljiv. Pisao je i prof. Ivan Medved nešto o osječkoj franjevačkoj biblioteci, pisali su ponešto i neki drugi, tako je npr. prof. Badalić registrirao inkunabule. Sve su to ipak zastarjeli podaci, Benešićevi npr. već 70 godina stari, dok nas zanima sadašnje stanje, tim više što znamo da su rat i poslijeratne prilike nanijele velike gubitke upravo samostanskim, manastirskim i drugim crkvenim knjižnicama. Dešavalo se da su neke od njih u pravom smislu riječi bile evakuirane iz svojih prostorija, jer su useljeni stanari, a knjige i arhivi prebačeni bez reda često u vlažne i mračne prostorije gdje se čak i police nisu mogle smjestiti. Takovo je stanje ponegdje trajalo i godinama, dok se drugdje brže sredilo. Problem je bio i u tome da su u nekim samostanima ostala samo 2-3 člana, a ti onda zaista nisu bili u stanju sređivati knjižnicu i sastavljati nove popise. Danas ipak možemo konstatirati da su samostanske biblioteke većinom opet sređene i da imaju i katalog, tako da se pri traženju određenoga djela ipak bez komplikacija može utvrditi da li ono postoji u dotičnoj biblioteci, što do prije nekoliko godina često puta nije bilo moguće.

Najteže je stanje još i sada svakako u s a m o s t a n u u S l a v . B r o d u, jer su tu knjige bile više od 20 godina smještene u prizemnoj vlažnoj prostoriji natrpane nepregledno po policama, čak nešto i na podu. Sada su samostanu vraćene neke prostorije, pa je biblioteka preseljena na prvi kat, police se uređuju, pa će se smjestiti i knjige koje za sada još leže na podu. Prije spremanja i obrade svakako se najprije moraju isušiti i izvjetriti. Koliko ih je, teško je prosuditi, ali sigurno nekoliko tisuća. Vjerojatno postoji kakav stari katalog, no morat će se svakako načiniti novi. S a r e n g r a d s k a b i b l i o t e k a je doduše maelena, ali sam svojedobno u njoj popisala stanovit broj izdanja Divaldove tiskare koja drugdje nisam našla. Onda je bila u velikom neredu, no danas su knjige uredno poredane po poli-

cama i popisane. Da li je pri popisivanju izvršena i kakova selekcija, u to nemam uvida. U muzejskoj zbirci postojale su i neke rukopisne knjige, prijepisi latinskih tekstova kojeg lektora teologije ili filozofije. I l o č k a b i b l i o t e k a nalazila se u prostoriji s prekrasnim pogledom na Dunav, lijepo razvrstana po policama i ormarima, a ima i prilično dobar katalog na karticama. Prema mišljenju Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture biblioteka je u toj prostoriji bila ugrožena od kiše i eventualnog potresa zbog lošeg građevnog stanja objekta. Međutim, kako čujem biblioteka se sada nalazi u prizemlju, pa je tamo na sigurnom mjestu. U S l a v. P o ž e g i bila je u franjevačkom samostanu priređena lijepa izložba knjiga prigodom održavanja skupštine Društva hrvatskih bibliotekara. Bile su izložene neke inkunabule i druge stare, vrijedne i rijetke knjige. Tada nam je rečeno da se izrađuje novi katalog, koliko je to ostvareno, nije mi poznato. O biblioteci franjevačkog samostana pisao i Kempf u svojoj monografiji o Požegi, pa tu čitamo da je Kajo Adžić godinama skupljao novine, časopise i knjige tiskane od vremena preporoda i da je tu biblioteku ostavio samostanu, kada je 1892. umro. U samostanu je proveo 40 godina. U o s j e č k o m f r a n j e v a č k o m s a m o s t a n u biblioteka je smještena u klauzuri kao i u V u k o v a r u. Kako se nalaze na katu barem su s te strane osigurane. Prostor osječke biblioteke prilično je tijesan. Katalog imaju jedna i druga od prije, no čini mi se da je taj u Osijeku prilično manjkav, barem je takav bio kada sam se ja njime služila. U V i r o v i t i c i je biblioteka smještena u dva hodnika koji spajaju samostansku zgradu sa zgradom bivše samostanske apoteke. Knjige su uglavnom teološkog, filozofskog i povijesnog sadržaja, većinom iz 17. i 18. stoljeća. 1942.god. sastavio je popis i katalog knjiga o. Hieronimus Knoblehar latinskim jezikom. Biblioteka sadrži prema tome popisu 890 djela u 2749 svezaka. Katalog je razvrstan po imenima autora i po strukama. Postoji i veći broj rukopisnih knjiga lektora teologije i filozofije iz 18. stoljeća. Te se čuvaju u arhivi samostana. I arhiva samostana je također uređena. Postoji točan popis arhivske građe, a za 18. stoljeće izrađena su i regesta. Podatke o arhivi i biblioteci stavio je na raspolaganje o. Paškval Cvekan.- Knjižnice postoje i u našičkom i u cerničkom samostanu, no o njima nemam podataka iz novijega vremena.

Sve te knjižnice sadrže mnoge vrijedne stare knjige, gotovo svaka ima koju inkunabulu, ali su za nas još vrijednije naše stare hrvatske knjige i djela naših franjevaca koji su u tim samostanima živjeli i radili i tu ostavljali svoje rukopise. Za književnu i kulturnu povijest Slavonije tu će se sasvim sigurno naći još mnogo nepoznatoga materijala, kad se jednom sistematski prouče. One bezuvjetno predstavljaju ogromno kulturno blago koje treba čuvati i spašavati, ako je ugroženo, ali i prostudirati i evidentirati i omogućiti njegovo korištenje.

Vrijednih starih knjiga rukopisnih i štampanih ima i po pravoslavnim parohijama, međutim mnogo toga je stradalo za vrijeme ratnih operacija. Tako je razvučena m a n a s t i r s k a b i b l i o t e k a u D u z l u k u koja je svoje-

dobno imala dosta raritetnih primjeraka. Niti e p i s -- k o p s k a b i b l i o t e k a u P a k r a c u o k o --
joj je pisao Gruić, nije više kompletna. Naši konzervatori
prilikom obilaska terena zbog evidencije spomenika kulture
zabilježili su i nešto starih i vrijednih izdanja, naročito
liturgijskih knjiga u skupocjenim uvezima po pravoslavnim
crkvama. U franjevačkim samostanima i po župnim crkvama ta-
kođer su obraćali pažnju na biblioteke odnosno knjige, ali
do danas konzervatori nisu obrađivali knjižnice kao predmete
za registraciju. Sa stručne i sa tehničke strane to je ogro-
man posao, naročito ako se radi o čitavoj biblioteci, što ga
ne može obaviti jedan konzervator sam. Prema tome do sada ni-
ti jedna biblioteka kao cjelina, niti kakova skupina knjiga
iz biblioteke, nije stavljena pod zaštitu kao spomenik kultu-
re. U ranije navedenom popisu "Biblioteke u Hrvatskoj" samo-
stanske knjižnice u Slavoniji nisu zabilježene.

Druga kategorija starih knjižnica koje treba smatrati
spomenicima kulture i dokumentima svojega vremena su bibliote-
ke naših bivših klasičnih gimnazija. O osječkoj je rečeno da
se nalazi u sklopu muzejske biblioteke, a požeška i vinkovač-
ka ostale su u sklopu svojih škola. Vukovarska gimnazija osno-
vana je 1892. godine, pa brodska i virovitička gimnazija mnogo
su mlađega datuma, stoga njihove biblioteke predstavljaju sa
svojim fondovima tekovine 20.stoljeća. Prof. Potrebića prika-
zao je u Požeškom zborniku br.III povijest požeške gimnazije,
pa je šteta da nije govorio i o biblioteci koja ima u svom fun-
dusu knjiga još iz vremena isusovaca i pavlina koji su u prvo
vrijeme vodili gimnaziju. O vinkovačkoj gimnazijskoj knjižnici
nešto je pisano u spomenici izdanoj o 150 godišnjici gimnazije
/1930. dok o osječkoj gimnazijskoj knjižnici postoji još neob-
javljena studija bibliotekara Vesne Burić. Ove biblioteke sva-
kako zahtijevaju i zaslužuju da se napiše detaljnja njihova
povijest i prikažu fondovi. Jedan dio staroga fonda gimnazij-
skih biblioteka svakako je standardan, jednak od gimnazije do
gimnazije, jer ga je diktirala nastavna osnova. Ali mnogi naši
stari gimnazijski profesori bavili su se znanstvenim radom, ni-
su ostali samo na školskom programu, i oni su tim bibliotekama
davali neku individualnu notu, ostavljali trag svoje ličnosti,
svojih znanstvenih preokupacija. Neki od njih postali su sveu-
čilišni profesori, jer su se sveučilišni profesori većinom re-
grutirali iz redova istaknutih srednjoškolskih profesora. Ako
dakle jedan muzej u svom zavičajnom odjelu želi prikazati li-
čnosti koje su djelovale u tom mjestu, onda svakako mora, ako
se radi o profesoru tamošnje gimnazije, potražiti tragove nje-
gova djelovanja i u gimnazijskoj biblioteci.

Danas imamo na području Slavonije velik broj lijepih
n a r o d n i h k n j i ž n i c a od kojih se neke osniva-
ju na temeljima nekadašnjih narodnih čitaonica, pa imaju sto-
godišnjju a i dužu tradiciju. Ipak ove knjižnice ne ulaze u ova
naša razmatranja, jer su po cilju i karakteru različite od onih
o kojima je ovdje riječ. U nekima postoji sasvim lijepa zavičaj-
na zbirka i hvalevrijedno je nastojanje da se takove zbirke
stvaraju. Za novija i suvremena izdanja to je lakše, ali je
problem za pribavljanje starijih izdanja.

Treći u kolu naših kulturnih ustanova koje ulaze u ova razmatranja su naši arhivi. Na terenu Slavonije postoji Historijski arhiv u Osijeku i u Slav. Brodu, ovaj posljednji kao svoj odjel vodi Arhiv u Slav. Požegi, Centar u Novoj Gradiški i Spremište u Pakracu. Osim ovih arhiva koji su odmah osnovani kao arhivske ustanove, u Osijeku 1947. a u Slav. Brodu 1959. godine, postoji u vukovarskom muzeju vrlo bogat arhiv kao poseban odjel muzeja, a i vinkovački muzej također ima svoj arhivski odjel koji doduše nije tako bogat kao vukovarski, ali ipak sadrži dosta materijala. I svi ostali muzeji na terenu Slavonije raspolažu većim ili manjim brojem arhivalija. To donosi sa sobom historijski razvoj tih ustanova, njihova sakupljačka aktivnost i nastojanje koje je oduvijek bilo prisutno u radu muzeja da spašava, pohranjuje i naučno obradi materijal potreban za dokumentaciju povijesnog razvitka i zbivanja vezanih na taj kraj, a što je izraženo u samom muzeju, u njegovim zbirkama, u fondovima i u postavu.

Arhiv u Osijeku koji je prošao kroz razne organizacione faze od spremišta Državnog arhiva u Zagrebu do samostalne regionalne ustanove pod naslovom Historijski arhiv u Osijeku obuhvaća bivše kotareve Osijek, Vinkovci, Našice, Virovitica, Dol. Miholjac, Slatina, Vukovar, Zupanja, Đakovo i Baranju, ukupno 12 općina, dok je brodski arhiv nadležan za kotareve Slav. Brod, Nova Gradiška i Slav. Požega, a u novije vrijeme i Pakrac. Pri utvrđivanju kompetenca i razgraničenju područja uzimao se u obzir s jedne strane širi, republički ili regionalni značaj materijala, tako da je npr. materijal virovitičke županije pripao Arhivu Hrvatske, a s druge strane unutar regije podjela po zaokruženim ekonomsko-političkim područjima i gravitacionim centrima. Najintenzivnija i najurgentnija aktivnost i akcija bila je u prvim poslijeratnim godinama, kada je trebalo spašavati i sakupljati svu arhivsku građu na terenu, jer je u zanosu raščišćavanja i kidanja s nemilom prošlošću zbog neznanja i nerazumijevanja te neshvaćanja važnosti uništena nenadoknadiva građa i dokumentacija. U mnogim slučajevima možemo samo još govoriti o ostacima nekih fondova i o slučajno naknadno pronađenim rasturenim spisima.

Nakon dopremanja sa svih strana toga materijala u spremišta, započeo je drugi dio te akcije, a to je bilo razvrstavanje, škartiranje, najprije grubo, zatim detaljnije sređivanje u kutije i fascikle tih nebrojenih vagona papira. Ne želim ovdje nabrajati što sve ide u arhivski rad i pripreme poslove potrebne da se sačuvani arhivski materijal stvarno može i koristiti. To su bile teške godine ispunjene upornim i napornim radom, ali danas možemo reći da su iz skladišta arhivskog materijala doista postali arhivi u uređenim spremištima, sređenim fondovima opremljenima naučno informativnim pomagalicama.

Publiciranje arhivske građe kao i korištenje arhivskih podataka za izradu nekih znanstvenih radova vidljivi su rezultati djelatnosti naših arhiva. Arhiv u Osijeku objavio je do danas već seriju od 7 knjiga svojih izdanja, a da ne govorimo o nebrojenim člancima po novinama i časopisima koje su

objavili dr. Firinger, Mažuran i drugi sve na osnovu arhivskog materijala. No u objavljivanju i korištenju arhivske građe osječki arhiv nije usamljen, jer je poteklo i dosta radova iz materijala požeškog i brodskog arhiva, a također i iz materijala, specijalno onoga vezanoga za NOB i radnički pokret koji su sabrali drugi naši muzeji. Koliko sam informirana u izradi je jedan vodič kroz arhive s popisom građe pod naslovom "Arhivski fondovi i zbirke u arhivima SFRJ". Taj će priručnik biti naravno vanredno važno pomagalo za svakog onoga koji se bavi našom davnijom ili recentnijom prošlosti, ali je svakom jasno da ta publikacija može dati uvid samo u onaj dio fondova koji je već obrađen i ima svoje vodiče, i da neobrađenog materijala ima još uvijek vrlo mnogo. U detalje kakovi se fondovi nalaze po našim arhivima ili arhivskim odjelima muzeja ne mogu se ovdje upustiti, željela bih samo istaknuti neke od najznačajnijih. Tako se u Historijskom arhivu u Osijeku čuva arhiv osječkog gradskog poglavarstva s protokolima komorskih općina od 1705. godine, spisi o proglašenju Osijeka slob. kraljevskim gradom, arhiv vukovarskog vlastelinstva, beljskog vlastelinstva sa spisima i planovima, arhiva valpovačkog vlastelinstva, urbarski arhiv sudbenog stola u Osijeku, arhivi raznih osječkih i izvan osječkih ustanova, organizacija, poduzeća, društava, škola, a kao osobito važan materijal vjerske matične knjige od 1693. naovamo. Građu o narodnooslobodilačkoj borbi, o razvoju KPJ i SKOJ-a, o radničkom pokretu sakupljao je poseban odjel arhiva tzv. Partijski arhiv. Na osnovu uglavnom u tom odjelu sabranog materijala izdana je nedavno knjiga o Narodnoj fronti Osijeka i osječkog kotara.

H i s t o r i j s k i a r h i v u S l a v. B r o d u čuva spise gradskog poglavarstva u Brodu od 1781. do 1945. spise bivše kotarske oblasti Brod od 1847., Oriovac i Garčin od 1881., kotarskog suda od 1910. Od poslijeratnih fondova tu su javna uprava i gradsko poglavarstvo sa svojim raznim službama. Brodski arhiv je također preselio u nove prostorije, doduše još nije sam u zgradi, ali ima izgleda da dobije uskoro mogućnost daljnjeg proširenja. Građa koja se nalazi u novim prostorijama sva je sređena i opremljena naučno informativnim pomagalicama. Ostala građa koja se još nalazi u starom spremištu, postepeno se prenosi i obrađuje.

U S l a v. P o ž e g i nalaze se ostaci županijskog arhiva, dok je glavni dio u Zagrebu, zatim arhiv bivšeg kotarskog poglavarstva, sreskog načelstva, i gradskog poglavarstva, ali su prikupljeni i arhivi društava i nekih škola u Požegi i okolici kao i nekih privrednih poduzeća. Historijski arhiv u Požegi **izdao je** u zajednici s Muzejem Požeške kotline 2 broja Vjesnika u kojima je objavljivan arhivski materijal, neki su radovi izašli i u Požeškom zborniku, a pokrenuta je i jedna edicija iz povijesti NOB i radničkog pokreta. Sve se to temelji na materijalu sabranom u muzeju i u arhivu.

U v u k o v a r s k o m m u z e j u nalaze se ostaci gradskog i županijskog arhiva, kotarske oblasti, dijelovi arhiva okolišnih feuda i crkvenih organizacija, stare vjerske

matične knjige, arhivi društava, neki porodični arhivi, zatim materijal za povijest radničkog pokreta i KPJ, sve u svemu nekoliko stotina tisuća spisa. I vukovarski muzejski radnici objavljivali su u "Ogledima" i u drugim prigodnim publikacijama i časopisima radove koji se temelje na arhivskoj građi.

Vinkovački gradski muzej skupio je poslije rata vjerske matične knjige, razne spise iz arhiva političkih, privrednih i društvenih organizacija i ustanova. Muzej je proveo akciju sakupljanja dokumenata i arhivske građe na terenu iz vremena NOB-e i radničkog pokreta, pa je na osnovu toga materijala izdan Zbornik dokumenata i sjećanja iz historije SKJ vinkovačkog kotara.

Županijski muzej također je uspio i sabrati dosta rasutog materijala i arhivske građe važne za dokumentaciju radničkog pokreta i NOB. I tu su izdana kao muzejska izdanja neke knjižice o županijskim borcima na osnovu te građe, a i u Županijskom zborniku ima više članaka koji se temelje upravo na toj građi.

Kako se vidi, muzeji i arhivi najtjesnije su povezani na zajedničkom zadatku prikupljanja, čuvanja i znanstvene obrade dokumenata i građe za izučavanje naše prošlosti. Dalo bi se navesti bezbroj primjera koji mogu poslužiti kao ilustracija koliko se rad muzeja, arhiva i biblioteka uzajamno upotpunjava i oživljava. Kada se npr. u arhivu na staroj mapi beljskog vlastelinstva nađu ucrtani tragovi rimske ceste a zatim se na osnovu te mape ti tragovi stvarno pronalaze na terenu, onda je arhivski podatak pridonio kompletiranju dosadašnjeg znanja o rimskim putevima u ovom kraju, a to je problem kojim se bavi arheološki odjel Muzeja Slavonije. Sturi podatak u popisu stanovništva grada Osijeka iz godine 1857. da je pod brojem tim i tim naveden obrtnik Ludwig Wolfschütz ništa nam ne kazuje, no kad je na nekom stilskom ormaru koji se nalazi u muzeju pronađen zapis toga majstora Ludwiga Wolfschütza, onda taj podatak dobiva sasvim druge dimenzije. Već je navedeno da biblioteka muzeja Slavonije raspolaže vrlo bogatom zbirkom izdanja Divaldove tiskare. Kada u arhivu u gradskim spisima češće nailazimo na podatke o računima tiskare koji su isplaćeni za neke knjige ili tiskanice, onda nam ovi podaci upotpunjavaju znanje o radu ove tiskare odnosno o njezinoj ulozi u municipalnom životu Osijeka. Ovakovih i sličnih primjera sigurno bi naši kolege iz ostalih muzeja mogli navesti sada na brzinu bez mnogo razmišljanja.

Ovdje bih željela reći još nekoliko riječi i o arhivima u našim franjevačkim samostanima. Koliko sam saznala u brodskom samostanu nalazi se pater Vatroslav Frkić koji se bavi sređivanjem arhiva po samostanima u Slavoniji i sada upravo sređuje arhivu broskog samostana. Ima izgleda da će i druge samostanske arhive doći na red, ali kada će to biti i u kakvom su stanju, o tome malo znamo. Znamo samo da se tu moraju nalaziti materijali za našu znanost od neprocjenive vrijednosti.

Arhivom požeškog samostana služio se Kempf kada je pisao svoju knjigu o Požegi, Jakošić i Čevapović pisali su svoje historije franjevačkih pisaca i franjevačkih samostana također po arhivalijama iz tih samostana. Osječki franjevački samostan imao je svoj Diarij što ga je objavio dr Bösendorfer, ali je nažalost taj Diarij stradao za vrijeme rata. U brodskom samostanu nalazio se rukopis patera Ivana Stražemanca pun vrlo vrijednih historijskih, kulturnih, ekonomskih i etnografskih podataka za našički kraj. Taj je rukopis obradio i pripremio za štampu dr. Bösendorfer, ali do sada nije štampan. Da li se taj rukopis na ironiku još nalazi u arhivi brodskog samostana do sada obradom arhive još nije utvrđeno. Dr. Bösendorfer objavio je i kućnu historiju osječkog kapucinskog konventa koja također sadrži vrlo mnogo podataka za lokalnu povijest Osijeka. Ovo nekoliko primjera jasno pokazuje koliko se vrijednoga materijala nalazi u arhivima slavonskih samostana i kako je neophodno potrebno da se taj materijal sredi i učini dostupnim za znanstvena istraživanja.

Posebno mjesto zauzima Zbirka Brlić sa svojom knjižnicom od oko 8000 svezaka i porodičnim arhivom koji se sastoji od preko 3000 pisama i drugih dokumenata i rukopisne građe. Porodična pisma objavljena su u 4 knjige u redakciji Ivane Brlić-Mažuranić, o knjižnici i arhivu pisao je prof. Franjo Bučar a pisao je i Ivan Brlić, a u najnovije vrijeme objavio je prof. Mladen Stanković i arhivist brodskog arhiva knjigu pod naslovom "Obiteljski arhiv Brlić - skupina III" - u kojoj je objavljen popis materijala koji ne ulazi u skupinu porodičnih pisama. Ova knjižnica i arhiv su vrlo bogato vrelo za svakog istraživača naše političke i kulturne povijesti druge polovine 18. i 19. stoljeća. Knjigom Mladena Stankovića utrt je put do podataka koji su do sada bili teško pristupačni ili uopće nepoznati.

Na kraju ovoga izlaganja možemo u nekoliko rečenica sabrati osnovne konstatacije: muzeja, biblioteka i arhiva, bilo samostalnih bilo u sklopu drugih institucija, na terenu Slavonije ima prilično mnogo. Materijal koji je u njima sabran i pohranjen predstavlja ogromnu ne samo kulturnu nego i materijalnu vrijednost. Nedovoljna je često puta zaštita toga materijala zbog pomanjkanja odgovarajućeg prostora, finansijskih sredstava i kadrova. Zadaci, funkcije i ciljevi muzeja, biblioteka i arhiva jasno su određeni zakonom, isto tako je jasan i zakon o zaštiti spomenika kulture. Međutim, knjige i arhivalija koja se ne nalaze u arhivskim, muzejskim ili bibliotечnim ustanovama, već kod drugih imalaca, u našem slučaju u samostanima, manastirima itd. praktički izmiču našem znanju i za nas gotovo predstavljaju nepoznanicu. Taj je materijal razdijeljen na mnogo mjesta, većinom je nesređen i neevidentiran, pa prema tome ne može ili samo djelomično može služiti historijskoj znanosti. Kulturno blago koje taj materijal predstavlja može doći do pravoga izražaja a njegov značaj do pravoga vrednovanja, tek kada se bude znalo što stvarno postoji. Jedna tješnja povezanost između naših muzeja, arhiva i biblioteka svakako je jako poželjna i može biti

samo na obostranu korist i pomoć u ostvarenju naših zajedničkih ciljeva: to je čuvanje, spašavanje, dostojno vrednovanje i znanstveno publiciranje naše kulturne baštine.

U ovom referatu nisam se dotakla fakultetskih, institutskih i raznih stručnih biblioteka kojih danas i ovdje ima već mnogo, kao niti Gradske biblioteke u Osijeku koja je mješovitog tipa, dakle narodna i znanstvena, jer bi to bila tema za poseban bibliotekarski sastanak.